

Jasna Fischer (Slovenj Gradec, 3. 8. 1945 – Ljubljana, 21. 9. 2018)

Dr. Jasna Fischer je bila zgodovinarica, raziskovalka gospodarske in socialne zgodovine zlasti druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, predvsem pa je bila kot dolgoletna direktorica Inštituta za novejšo zgodovino, t. i. menedžerka na področju znanosti oziroma raziskovalne dejavnosti. Bila je namreč direktorica Inštituta za novejšo zgodovino kar dvaindvajset let in to uspešna direktorica, ki je inštitut dokaj uspešno krmarila skozi vse Scile in Karibde v različnih časih in pogojih, v katerih je delovala znanstvena raziskovalna dejavnost. Kljub dolgoletnemu vodenju inštituta – vodenje je prevzela, ko je bila stara osemindvajset let, za kar je bilo v časih, ko je postala direktorica raziskovalne ustanove po mnenju mnogih (in glede na takratno prakso) kar premlada in zlasti premalo izkušena – pa je bila Jasna Fischer predvsem zgodovinarica, ki se je svojemu raziskovalnemu delu posvečala s vsem žarom in to kljub bremenu imenovano direktorovanje. Za Inštitut za novejšo zgodovino je morda bolj pomembno to zadnje, saj ji je uspelo inštitut postaviti na »zemljevid« uspešnih in prepoznavnih raziskovalnih ustanov pri nas (manj v tujini, ki takrat ni bila niti »odprta« niti vabljava), za slovensko zgodovino pisje za obdobje, ki se mu je raziskovalno posvečala, pa je pomemben njen raziskovalni prispevek. Uveljavila se je kot zgodovinarica gospodarskega razvoja Slovenije, še zlasti pa kot zgodovinarica, ki je obdelovala spremembe v družbi, npr. demografske. Preučevala je soodvisnost gospodarstva in družbenih sprememb, ki jih spreminjanje gospodarstva, npr. industrializacija prinaša.

Jasna Fischer se je v slovenskem zgodovino pisju uveljavila predvsem kot gospodarska in družbena zgodovinarica. Bila je med tistimi, ki so to še danes nekoliko zanemarjeno panogo zgodovino pisja s svojimi predhodniki, nekakšnimi začetniki raziskovanja gospodarske in družbene zgodovine pri nas (Jože Šorn, France Kresal, Ferdo Gestrin ...) *želela postaviti na pomembnejše mesto v zgodovino pisju kot ga je imelo (in ga ima še danes) in to kljub* ne majhnemu trudu Jasne Fischer, da ne bi bilo tako. Zlasti to velja za gospodarsko zgodovino – zgodovino gospodarstva in njenih panog, ki ni vabljava, saj je za raziskovanje utrudljiva, polna majhnih

korakov oziroma dejansko brez kakršnihkoli bližnjic, da se doseže rezultat. Ta pa za mnoge ni tako veličasten in odmeven kot so npr. raziskovalni rezultati s področja tiste družbene zgodovine, ki se ukvarja s »vsakdanjim življenjem« ali z družbenimi »izgredi« posameznika proti ustaljenim družbenim pravilom in navadam in posebnosti ali družbenim obrobjem ali kar družbenim dnom. Jasna Fischer je bila v določeni meri kar uspešna pri uveljavitvi gospodarske in družbene zgodovine v slovensko zgodovinopisje napram takrat prevladujoči t. i. politični zgodovini. Sama je namreč »pobegnila« od politične zgodovine in se »zatekla« v gospodarsko, kajti na začetku svoje raziskovalne poti se je ukvarjala z nastankom delavskega gibanja v Ljubljani in prvo organiziranostjo delavcev. Ker je želela priti tem delavcem (bili so sicer tiskarji in ne neki industrijski delavci, saj Ljubljana na začetku druge polovice 19. stoletja ni bila industrializirana) bolj »blizu«, se je podala v raziskavo gospodarskega razvoju in posledic le-tega na družbene spremembe. Želela je ugotoviti – to ji je tudi uspelo – način industrializacij in njen vpliv na spremembe v sestavi prebivalstva na Slovenskem, kar pa je pomenilo deagrarizacijo. Posledica odločitve, da se posveti gospodarski zgodovini in njenim posledicam na družbeno stanje so bile razprave o strukturnih spremembah v gospodarstvu in družbi, predvsem z osvetljevanjem populacijske in poklicne sestave v slovenskih deželah v času od druge polovice devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne. Jasna Fischer je tudi prepričana, da so družbeni in gospodarski temelji našega časa bili postavljeni v 19. stoletju in da je treba zato tej dobi, zlasti gospodarstvu, dati večji pomen. Kot gospodarska in družbena zgodovinarica je bila v osemdesetih letih predsednica sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino ZZDS (takrat je stanovsko društvo slovenskih zgodovinarjev še delovalo po »vsebinskih« sekcijah), ki je popularizirala preučevanje tega področja zgodovine in zgodovinopisja.

Rojena je bila 3. avgusta 1945 v Slovenj Gradcu. Tam je sicer preživela del otroštva; srednjo šolo, gimnazijo na Šubičevi ulici, kar je rada s ponosom poudarjala, ker je bila to takrat v socialnem smislu »elitna šola«, je obiskovala v Ljubljani. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je nato študirala zgodovino in sociologijo. Diplomirala je leta 1969. Po diplomi se je zaposlila na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (kot direktorici le-tega ji je uspelo ime spremeniti v Inštitut za novejšo zgodovino, ker je to postal dejanska vsebina raziskav tega inštituta). Glede na takratne raziskovalne načrte inštituta, ki se je začel spreminjati iz »servisa« politike zlasti ZKS v resno, pravo raziskovalno ustanovo s širšim delovnim programom kot le delavsko gibanje in »partizansščina«, se je začela ukvarjati z začetki delavskega gibanja na Slovenskem. To je bil takrat nov raziskovalni program inštituta, katerega namen je bil postaviti osnove delavskega gibanja na Slovenskem. Jasna Fischer se je vanj vključila z raziskavo o začetkih delavskega gibanja v Ljubljani. Prvo desetletje svojega raziskovalnega dela je posvetila tej temi; leta 1972 je magistrirala na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani s predstavitvijo obrtniških in delavskih društev v Ljubljani do leta 1884 (*Obrtniška in delavska društva in začetki delavskega gibanja v Ljubljani do leta 1884*). Kot že rečeno, je v naslednjem koraku njenega raziskovalnega dela (njene znanstvene kariere) storila tudi pomemben vsebinski in metodološki korak v raziskovanju delavskega gibanja. V doktoratu,

doktorirala je maja 1978, je obdelala razvoj delavskega gibanja v Ljubljani od njegovih začetkov, ki je bil ob koncu šestdesetih let 19. stoletja pa do združenega kongresa avstrijske socialno demokratske stranke konec osemdesetih let 19. stoletja (*Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do 1889*). Na začetku doktorata je predstavila socialno osnovo za delavsko gibanje v Ljubljani in to vključno z gospodarstvom takratne Ljubljane kot pogojem za to. Na osnovi ohranjenih popisov t. i. ljudskih štetij je predstavila družbeno podobo Ljubljane zlasti glede delavstva, njegovega števila in njegove organiziranosti, kar je sploh pogoj za delavsko gibanje. Jasna Fischer je bila ena prvih pri nas, če ne kar prva, ki je popis prebivalstva kot pomemben zgodovinski vir uporabila. Prikazala je stanje delavstva v Ljubljani glede na leto rojstva, rojstni kraj, občevalni jezik. Tako je pokazala migracije v Ljubljano in tudi nacionalno sestavo ljubljanskega delavstva, ter nasploh delež tistih, ki so bili »proletarci« v ljubljanskem prebivalstvu. Poudarek je dala predvsem na največji takratni ljubljanski tovarni, tobačni tovarni in njenih delavkah. Te je obdelala na osnovi t. i. moštvene knjige, v kateri so vpisane vse (vsi), ki so bili v tistih letih zaposleni v tej za Ljubljano pomembni tovarni. Pri tem prikazu je bila inovativna glede vira, še bolj pa je bila inovativna glede načina obdelovanja tega vira. Bila je inovativna za tiste čase in tiste tehnične možnosti. Vir, popis delavk je obdelovala računalniško (ne gre zamenjevati takratnih računalnikov s sedanjimi, saj je šlo ta računske stroje), potem ko je bila vsaka delavka iz zapisa v moštveni knjigi prenesena na računalniško kartico (dobesedno na kartonček, ki je bil glede na takratno računalniško tehnologijo naluknjan z luknjicami, ki so pomenile njene osebne podatke). Iz teh kartic (danes so povsem neuporabne – so le naluknjani kartončki – in pomenijo le dokaz »kamene dobe« računalništva; nekakšen računalniški Stonehenge) je ustvarila sliko zaposlenih v tobačni tovarni.

Njen doktorat je z »obvezno« redakcijo, ki jo tekst doktorata za objavo potrebuje, izšel pet let kasneje v knjigi *»Čas vesolniga socialnega punta se bliža«*; podnaslov je naslov doktorske disertacije. V objavi je dodala še vrsto bistvenih dokumentov, tako da je knjiga pravi »zaklad« za bodoče raziskovalce tega obdobja in te vsebine (v kolikor bo koga sploh še ta tematika zanimala). Že ko je knjiga izšla je bil družbeni ali pa politični trenutek tak, da pri takrat pomembnih založbam za to temo ni bilo pravega zanimanja. Zanimanje je pokazala le takratna »alternativna« založba Knjižnica revolucionarne teorije, ki jo je izdajala Univerzitetna konferenca ZSMS (mladinske organizacije – op. Z. Č.) ljubljanske univerze. Kljub že za takratne čase neatraktivni vsebini je knjiga vzbudila v javnosti precej zanimanja. Temu je botroval vsekakor zanimiv naslov, ki ga je avtorica vzela iz zaplenjenega letaka iz 1883. Za svojo knjigo je prejela leta 1985 nagrado Kidričevega sklada (predhodnika Zoisovih nagrad in priznanj kot danes prestižnih nagrad za znanstvene dosežke in znanstveno delo nasploh).

Jasna Fischer je napisala kar nekaj razprav, v katerih je na pregleden način povzemala bistvene poudarke o modernizacijskih dosežkih slovenskega gospodarskega in socialnega razvoja pred vstopom v jugoslovansko državo. V osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja je nastopila s svojimi raziskovalnimi temami in raziskovalnimi dosežki na vrsti znanstvenih srečanj doma (v Sloveniji in v Ju-

goslaviji) in v tujini. Sicer pa je bila zaradi vodenja Inštituta za novejšo zgodovino prisiljena veliko časa in energije posvečati inštitutu in njegovem položaju, saj je bilo za znanstveno delovanje zaradi tudi danes znanih razlogov kot je financiranje znanosti nasploh in posameznih projektov in raziskav v turbulentnih časih osemdesetih let in tranzicijskih devetdesetih let to zelo potrebno. Vsekakor je temu posvečala več kot je hotela, a odgovornost do inštitucije in kolegov na njej, jo je prisilila, da je zgodovinopisje postalo bolj ali manj njeno »zavetje« in osebno zadovoljstvo.

Bistvene ugotovitve o gospodarskem razvoju in z njimi povezanimi družbenimi posledicami, npr. s populacijskimi spremembami pri nas, je predstavila v knjigi *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo: družbena in poklicna struktura prebivalstva na slovenskem ozemlju od druge polovice 19. stoletja do razpada habsburške monarhije* (Ljubljana 2005). Gre za študijo o socialni sestavi slovenske družbe oziroma o odnosu razvoja prebivalstva in gospodarstva v drugi polovici 19. stoletja pa do konca avstro-ogrske monarhije. Študija je skupni rezultat njenega raziskovalnega dela. V tem znanstvenem delu je opozorila na metodološko problematiko raziskovanja gospodarske zlasti pa družbene zgodovine, predstavila pa je tudi oris gospodarskega razvoja slovenskih dežel od sredine 19. stoletja do razpada habsburške monarhije, prikaz razvoja prebivalstva in o prebivalstvu v industriji, obrti in storitvenih dejavnostih. V knjigi je vrsta koristnih podatkov o gospodarskem razvoju slovenskega ozemlja in o procesih, ki so povezani z gospodarstvom, npr. o izseljevanje, o proletarizacija, o brezposelnost.

Svoje raziskovalne ambicije je zamenjala za skrb za obstoj in delovanje Inštituta. Veliko energije in časa je namreč posvetila menedžerstvu v znanosti oziroma v raziskovalni dejavnosti, da je Inštitut lahko uspešno deloval v vedno neugodnih finančnih razmerah tako pred osamosvojitvijo Slovenije kot po njej. Njeno direktorovanje je zaznamovalo tako inštitut kot tudi njo. Med pomembnejši rezultat na čelu Inštituta je treba šteti njeno kadrovske politiko. V to, da je Inštitut lahko zaposloval nove raziskovalce, mlade zgodovinarje, je vlagala velik napor. Vsekakor je Jasni Fischer uspelo dvigniti Inštitut za novejšo zgodovino na visoko kakovostno raven in je postal ustanova, ki je opravičila (in še opravičuje) ime Inštitut za novejšo zgodovino. Jasna Fischer je bila tista, ki je uspela kljub političnim pomislekom (v ZKS) uveljaviti to ime inštituta; preimenovanje inštituta v skladu z njegovim dejanskim programom in rezultati je izvedla leta 1988, še pred »velikim pokom« demokratizacije v Sloveniji. Morda ni ime povsem terminološko posrečeno, je pa zato program in rezultati le tega, za kar je bila Jasna Fischer zelo zaslužna. S tem je namreč inštitut izgubil še zadnje sled »političnosti«, ki je sicer že dolgo ni imel. Vsaj od začetka sedemdesetih let dalje ne.

Z dr. Jasno Fischer kot zgodovinarico in kot direktorico je ozko povezan tudi nastanek knjige *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992* (izšla leta 2005) v dveh zvezkih, skupaj 1500 strani. Kot direktorica je dala pobudo zanj, navdušila vse takrat zaposlene na inštitutu, da so svoje sile usmerili v pisanje tega kolektivnega dela in vodila nastajanje knjige. Avtorjev je bilo kar štiriindvajset in »voditeljica« projekta je morala pokazati dokajšno mero »spretnosti«, da je vse avtorje »obvla-

dala«. Vsekakor ji je, sicer ob pomoči uredniškega odbora, ki mu je načelovala, uspelo. In to tako v organizacijskem kot v vsebinskem smislu.

Kot direktorica Inštituta za novejšo zgodovino ima zasluge še za eno knjigo, namreč za zbornik dokumentov o osamosvojitvi Slovenije (*Slovenija : put' k samostojateljnosti: dokumenty*), ki je izšla v ruskem jeziku pri ruski akademiji znanosti in umetnosti (2001), z namenom, da se Rusi lahko seznanijo prek dokumentov z osamosvojitvijo Slovenije in s samostojno Slovenijo (dokumente sta zbrala A. Gabrič in Z. Čepič). Uvodne študije so napisali sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino. Njen angažma zgodovinarke se je »pokril« z njenim delovanjem v Društvu Rusija- Slovenija.

Še pred izidom knjige Slovenske novejša zgodovina 1848-1991 o zgodovini Slovenije in Slovencev od sredine 19. stoletja pa do nastanka samostojne slovenske države, mogoče je reči od zastave do države, se je na lastno željo (leto dni pred iztekom mandata direktorice) upokojila. Po upokojitvi se je sicer nameravala bolj sistematično, kot ji je to uspevalo v času vodenja Inštituta, posvetiti zgodovini in raziskovalnemu delu. To ji je preprečila v prvi vrsti bolezen. Žal je ta dokaj hitro napredovala in 21. septembra 2018 je dr. Jasna Fischer preminula.

Sodelavci je bomo ohranili v spominu. Tako glede njene osebnosti, ki je bila mnogokrat kar robata, pa vendar topla, kot tudi glede njenega dela kot zgodovinarke. Morda se bo nekoč uresničila želja dr. Jasne Fischer in bomo Slovenci dobili bolj ali manj celovito zgodovino svojega gospodarskega razvoja in tudi zgodovino sprememb družbe, ki ga ta povzroča.

Zdenko Čepič